

НАСТАВНИК РЕФЛЕКСИВНИ ПРАКТИЧАР КАО ЛИДЕР У ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОЈ ПРАКСИ¹

Резиме: Рефлективно подучавање је процес у коме наставник непрестано преиспитује сопствену праксу и какве ефекте његов рад има на васпитно-образовни процес, а да он у томе има лидерску улогу. Суштина теоријског дела рада усмерена је на анализу улоге наставника рефлексивног практичара и лидера у савременом образовању. Циљ истраживања је истицање значаја улоге наставника као лидера и рефлексивног практичара, јер само овакав однос према свом позиву доводи до промена и унапређења његовог рада, као и до развијања и јачања компетенција неопходних за реализацију образовно-васпитног процеса које захтева рефлексивна пракса. Испитивали смо перспективу и рефлексije наставника о лидерству у васпитно-образовном процесу, како наставници вреднују компетенције за лидерство у рефлексивној пракси, са каквим изазовима се сусрећу у савременој школи. Истраживање је показало да наставници основних и средњих школа изразито високо вредују значај лидерства у образовању, образовање за рефлексивну праксу, као и компетенције које морају поседовати да би били лидери рефлексивни практичари у савременој школи. Истраживање је, такође, показало да разлике у ставовима наставника рефлексивних практичара могу варирати у односу на године радног стажа.

Кључне речи: лидерство, рефлексивна пракса, наставници, перспективе, савремено образовање

Наставник рефлексивни практичар представља алтернативу традиционалном практичару, јер данас има промењен концептуални и методолошки приступ пракси. Он је активни појединац, вољан увек да преиспитује властито мишљење, вољан да истражује нове и другачије начине деловања, трагајући увек за одговорима на практичне проблеме (Максимовић, 2012, стр. 153–173). Наставници уче кроз рад, стручно и професионално усавршавање, кроз сарадњу са другим наставницима, али

* jelena.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

** jelena.osmanovic@filfak.ni.ac.rs

¹ Напомена: Чланак представља резултат рада на пројекту Педагошки плурализам као основа стратегије образовања” број 179036 (2011–2016), чију реализацију финансира Министарство за науку и технички развој Републике Србије.

и пажљиво посматрајући и евалуирајући сопствени рад и рад са ученицима. Оваква врста рефлексивне праксе омогућава наставницима да направе велики искорак, остваре теорију и реализују се у пракси (Bintz & Dillard, 2007, р. 203–227). Прво, наставник рефлексивни практичар постаје активан учесник у обликовању сопственог развоја. Друго, активности које предузима директно су повезане са наставом и учењем. Треће, наставник рефлексивни практичар увек је у стању да преузме контролу над процесом наставе и учења (Hills & Sweithendy, 2010, р. 877–885). Самим тим, наставници постају лидери у креирању сопствене праксе.

Компетенције наставника рефлексивног практичара и лидера

Појмом лидерства и лидерске улоге те њеног значаја бавили су се многи аутори (Ољача, Костовић и Гарифали, 2012, стр. 49–62; Павловић, 2008, стр. 388–402; Петковић, Алексић-Мирић и Божиновић, 2010, стр. 1–20; Јанићевић, 2011, стр. 215–226; Кнежевић-Флорић и Нинковић, 2014, стр. 83–94). С обзиром на то да наставници, захваљујући својој лидерској улози, имају могућност доживљаја личне и професионалне сатисфакције, као и осећај корисности и могућност за стицање нових знања, важно је указати и на кључне карактеристике које се везују за ову наставничку улогу. Павловић (2008, стр. 388–402) наводи да се лидерство у образовно-васпитном процесу заснива на три кључне карактеристике: проактивна одговорност, аутентичност, афирмативно присуство. Рефлексивна пракса и образовање за рефлексивну праксу, као и компетенције наставника, подразумевају да наставник своје ученике охрабрује, пружа им подршку, тумачи различита збивања и догађаје из друштвене заједнице и да представља својеврстан модел моралног понашања и деловања. Дobar лидер уме да пренесе своју усмереност ка групном циљу на остале чланове и том приликом их инспирише и подстиче код њих жељу за заједничким успехом (Сузић, 2005). Врло је важно да наставници своју лидерску улогу реализују на што квалитетнији и ефикаснији начин, не би ли тако својим личним примером мотивисали и ученике да развијају вештине и способности неопходне у њиховом даљем животу и раду. Како би лидерство наставника било адекватно и ефикасно, мора се ослањати на способност појединца да одговара на промену и истовремено да управља променом, (...) да буде креативан (Стевановић, 2014, стр. 170–187).

Када се ради о компетенцијама наставника, резултати још пре 10–так година (Рајовић и Радуловић, 2007, стр. 413–434) показали су да је кључ развоја наставника у њиховом искуству. Као начине развијања компетенција, наставници су наводили разне едукативне програме као неопходне за

оспособљавање да повезују знања из предмета са циљевима наставе, да уважавају развојне карактеристике ученика и да са личним искуством евалуирају наставу како би је унапређивали.

Свест о значају рефлексивних практичара данас је још већа, и они у томе имају лидерску улогу, како креирању сопствене праксе, тако и самог васпитно-образовног система. Неопходно је да наставници лидери непрекидно буду креативни рефлексивни практичари и при том подстичу и креативност својих ученика, али и колега са којима сарађују, а све са циљем унапређивања образовно-васпитне праксе.

Методологија истраживања

Предмет истраживања представљају ставови наставника рефлексивних практичара о лидерству у савременом образовању.

Теоријски циљ истраживања огледа се у анализи појмова рефлексивног практичара, лидерства и лидерских улога и компетенција, сазнајни на њихово перципирање истих, док апликативни циљ има улогу у истицању значаја лидерске улоге наставника рефлексивних практичара и указивање на значај развијања и јачања ових компетенција.

Задачи постављени овом истраживању су: (1) Испитати релијабилност скале Ликертовог типа (Лид) и екстраховање главних фактора поступком факторске анализе; (2) Испитати ставове наставника рефлексивних практичара према лидерству у образовном процесу; (3) Испитати ставове наставника рефлексивних практичара о лидерским компетенцијама; (4) Испитати ставове наставника о променама и новим облицима рада које је донело образовање за рефлексивну праксу, са циљем откривања потенцијалних изазова са којима се сусрећу као лидери рефлексивни практичари.

Узорком су обухваћени наставници основних и средњих школа, на територији града Ниша и Сокобање (N=100). Независне варијабле се односе на основне карактеристике популације обухваћене истраживањем: дужина радног стажа наставника (0–10 година, 11–20 година и преко 20 година) и тип школе у којој наставник ради (основна школа и средња школа).

У истраживању је коришћена дескриптивна метода, метода теоријске анализе, *survey* истраживачки метод и техника скалирања. За потребе истраживања конструисана је скала Ликертовог типа за испитивање ставова наставника рефлексивних практичара о лидерству у образовању (ЛИД). Конструисани инструмент чиило је 35 ајтема, који је редукован поступком

факторске анализе у нови сет репрезентативних варијабли. Истраживање је спроведено у школској 2014/2015. години.

Налази истраживања и интерпретација

Релијабилност скале ЛИД задовољава критеријум поузданости конструисаног инструмента, јер Кронбах алфа (Cronbach Alpha) износи 0.82.

Факторском анализом урађене су структуре корелација међу великим бројем варијабли које се налазе на скали конструисаној за потребе овог истраживања. Утврђени су фактори који леже у основи међусобне повезаности манифестних варијабли. Редукцијом, издвојена су три главна фактора у оквиру којих су груписане наше варијабле (Табела 1).

Табела 1: Редукција фактора

Компоненте	Иницијалне вредности			Екстраховане вредности		
	Укупно	% Варијансе	Кумулативни %	Укупно	% Варијансе	Кумулативни %
1	8.072	23.063	23.063	8.072	23.063	23.063
2	4.132	11.805	34.868	4.132	11.805	34.868
3	3.148	8.994	43.862	3.148	8.994	50.015

По Кајзеровом критеријуму и за даљи ток истраживања усмерени смо на компоненте чија је карактеристична вредност 1 или више. У Табели 1 приказана су 3 фактора који имају карактеристичне вредности 1 или више. Те 3 компоненте објашњавају укупно 50.02% варијансе. Факторском анализом са варимакс (varimax) ротацијом екстраховани су фактори, а коришћен је критеријум карактеристичног корена преко 1 за добијање фактора. Поступком факторске анализе идентификоване су репрезентативне варијабле из много већег сета варијабли и креиран потпуно нов сет варијабли, који је бројчано много мањи. Задржано је 17 ставки из инструмента које су подељене у оквиру 3 главна фактора истраживања. Ајтеми задржани у оквиру издвојена три фактора приказани су у Табели 2.

Табела 2: Матрица структуре ротираних фактора

НАСТАВНИЦИ РЕФЛЕКСИВНИ ПРАКТИЧАРИ	Однос према лидерству	Образовање за рефлексивну праксу	Компетенције наставника за лидерство
Квалитет одлука и унапређивање наставе	.895	-.048	-.058
Професионализација и демократизација	.818	-.072	-.008
Ценити вештине и способности лидера	.783	.145	.150
Важност наставника лидера у координацији информација и идеја	.672	.149	.371
Могућност доживљаја личне и професионалне сатисфакције	.615	.040	.517
Потреба за активним укључивањем у руководство наставом	.597	.236	.393
Изазови учествовања у пројектима Министарства просвете	.083	.874	.025
Истраживање и прикупљање података значајних за праксу	.003	.814	.202
Изазовност сарадње и комуникације са родитељима који пружају отпор	.081	.770	.093
Родитељи уважавају и поштују професију наставника	.119	.558	.017
Велика могућност аутономије и креативности	-.013	.494	.328
Јасно и прегледно излагање садржаја	-.098	.487	.109

Интерперсонална сарадња, комуникација са колегама	.209	.229	.795
Награде и признања делим са осталим колегама	.088	-.022	.739
Поштовање и уважавање туђег мишљења	.147	.177	.509
Управљање својим емоцијама и разумевање туђих емоција	.107	.198	.460
Ентузијазам и позитивни утицај на политику и културу школе.	.125	.347	.448

На основу садржаја ајтема, формиран је и именован сваки фактор. Расподела ајтема у оквиру сваког фактора приказана је у Табели 2. Испитаници су своје ставове на дате тврдње изражавали на скали од 1–5 (1. уопште се не слажем, 2. делимично се не слажем, 3. нити се слажем нити се не слажем, 4. у потпуности се слажем).

Први фактор представља *Однос наставника рефлексивног практичара према лидерству у образовању* и чине га следећи ајтеми: Лидерство наставника доприноси квалитету одлука које се доносе у школи и унапређује наставни процес; Лидерство наставника је неопходно за професионализацију и демократизацију наставног процеса; Изузетно ценим способности и вештине којима располажу наставници лидери; Наставници лидери су важна карика у координацији информација и идеја између ученика и осталих наставника; Лидерска улога омогућава доживљај личне и професионалне сатисфакције; Осећам потребу за активним укључивањем у руковођење наставним процесом.

Други фактор добио је назив *Образовање за рефлексивну праксу*, наставника рефлексивних практичара и чине га следећи ајтеми: Бити учесник у пројектима које организује Министарство просвете је велики изазов за мене; Спровођење истраживања и прикупљане података значајних за школску праксу представља велики изазов за мене; Остваривање сарадње и комуникације са родитељима ученика који пружају отпор представља велики изазов за мене; Родитељи ученика уважавају и поштују моју професију; Рад у школи сматрам изазовним због изузетно великих могућности за аутономију и креативност; Наставне садржаје предајем јасно, прегледно и занимљиво.

Трећи фактор именован је као *Компетенције за лидерство* наставника рефлексивних практичара и чине га следећи ајтеми: Остварујем успешну интерперсоналну комуникацију и сарадњу са колегама и способан сам да им пружим подршку у раду; Спреман сам да награде и признања делим са свим члановима групе у којој имам улогу лидера; Поштујем и уважавам туђе мишљење; Успешно управљам својим емоцијама и имам разумевања за емоције других; Поседујем ентузијазам и позитивно утичем на политику и културу школе као институције.

Табела 3: Разлике у ставовима у односу на тип установе

НАСТАВНИЦИ РЕФЛЕКСИВНИ ПРАКТИЧАРИ	Тип образовне установе	N	M	SD	t-test	df	p
Лидерство	Основна школа	55	15.95	3.34	0.31	98	0.75
	Средња школа	45	15.75	2.62			
Образовање за рефлексивну праксу	Основна школа	55	17.74	4.48	-0.24	98	0.80
	Средња школа	45	17.95	4.011			
Компетенције	Основна школа	55	26.96	2.44	1.41	98	0.16
	Средња школа	45	26.20	2.95			

Наставници високо оцењују ставке (Табела 2) које спадају у оквире првог, другог и трећег фактора. Резултати (Табела 3) су показали да нема статистички значајних разлика у ставовима наставника рефлексивних практичара о значају лидерства, значају образовања за рефлексивну праксу, као и о неопходним компетенцијама за ефикасно лидерство, у односу на тип образовне установе ($t\text{-test} = 0.31$; $df = 98$; $p = 0.76$), $p > 0.05$. Сва три фактора су изузетно важна без обзира на то да ли су то наставници који предају у основним или средњим школама.

Табела 4: Разлике у ставовима у односу на године радног стажа

НАСТАВНИЦИ РЕФЛЕКСИВНИ ПРАКТИЧАРИ	Године радног стажа	N	M	SD	F	df	p
Лидерство	До 10 година	31	16.16	3.49	3.97	2	*0.02
	11-20 година	40	16.55	2.58			
	Преко 20 година	29	14.58	2.77			
	Укупно	100	15.86	3.03			
Образовање за рефлексивну праксу	До 10 година	31	17.67	4.74	0.05	2	0.95
	11-20 година	40	18.00	4.69			
	Преко 20 година	29	17.79	3.01			
Укупно	100	17.84	4.25				
Компетенције	До 10 година	31	27.09	2.91	4.63	2	*0.01
	11-20 година	40	27.15	2.43			
	Преко 20 година	29	25.37	2.48			
	Укупно	100	26.62	2.69			

У испитивању првог фактора (*Лидерство*) који обухвата следеће ајтеме: *Лидерство наставника неопходно је за професионализацију и демократизацију наставног процеса; Лидерство наставника доприноси квалитету одлука које се доносе у школи и унапређује наставни процес; Изузетно ценим способности и вештине којима располажу наставници лидери; Наставници лидери су важна карика у координацији информација и идеја између ученика и осталих наставника*, учили смо значајне резултате. Иако су сви ајтеми у оквиру овог фактора позитивно вредновани, постоји статистички значајна разлика у одговорима испитаника с обзиром на године радног стажа (Табела 4). Наставници рефлексивни практичари са мање године радног стажа (*до 10 година*, $M=16.16$, $sd=3.49$; *од 11-20 година*, $M=16.55$, $sd=2.58$) више вреднују ставке о улози и значају лидерства од наставника са више година радног искуства (*преко 20 година*, $M=14.59$, $sd=2.77$), са вредностима $F=3.97$, $df=2$, $p=0.02$ ($p<0.05$). Овај податак можемо протумачити као јачу пробуђену свест младих наставника о неопходности поседовања знања и компетенција за образовање савремене школе и да

наставници са више година радног стажа морају бити отворенији за изазове које савремена школа носи са собом.

У испитивању другог фактора (*Образовање за рефлексивну праксу*) испитаници нису показали разлику у ставовима, односно доминира већи степен хомогености у одговорима ($p > 0.05$). Резултати показују да је рад у школи изазован због изузетно великих могућности за аутономију и креативност, за спровођење истраживања и прикупљане података значајних за школску праксу и да то представља велики изазов за наставнике. Сви наставници сматрају да они као лидери, рефлексивни практичари, наставне садржаје излажу јасно, прегледно и занимљиво што је од великог значаја за савремену школу, односно школу данашњице.

У испитивању трећег фактора (*Компетенције*) који чине следећи ајтеми: *Остварујем успешну интерперсоналну комуникацију и сарадњу са колегама и способан сам да им пружим подршку у раду; Поседујем ентузијазам и позитивно утичем на политику и културу школе као институције; Успешно управљам својим емоцијама и имам разумевања за емоције других; Спреман сам да награде и признања делим са свим члановима групе у којој имам улогу лидера; Поштујем и уважавам туђе мишљење*, уочена је статистички значајна разлика у одговорима испитаника у односу на године радног стажа. И у овом случају, значају поменутих „компетенција“ за ефикасно лидерство више пажње придају испитаници са мање година радног стажа (*до 10 година*, $M=27.10$, $sd=2.91$; *од 11-20 година*, $M=27.15$, $sd=2.43$) у односу на старије наставнике (*преко 20 година*, $M=25.38$, $sd=2.70$), са вредностима $F=4.63$, $df=2$, $p=0.01$ ($p < 0.05$). Ово би, такође, указивало на то да су млађи наставници више свесни значаја сарадње, комуникације као компетентности, исказивања ентузијазма у васпитно-образовном процесу, управљање емоцијама, али и да више уважавају туђе мишљење, што су изузетно важни аспекти афирмисања улоге наставника као лидера али и рефлексивног практичара.

ЗАКЉУЧАК

На основу свега изложеног, можемо доћи до закључка да лидерство и рефлексивна пракса у образовању имају изузетно велики значај. Лидерска улога наставнику, такође, пружа могућност да успостави снажне везе са својим ученицима и да инспирише своје колеге, при чему они на тај начин доживљавају личну и професионалну сатисфакцију, осећају се мање изоловано, а истовремено стичу и нова искуства и знања која су од значаја за наставничку професију, рефлексивну праксу, како у садашњости, тако и у будућности. Баш тако се у нашем истраживању издвајају, као

важни фактори, придавање значаја Лидерству у образовању, Образовању за ново доба, Улози компетенција за лидерство наставника рефлексивних практичара. Истраживање је показало да наставници основних и средњих школа изразито високо вредују ове аспекте, али и да разлике у ставовима могу варирати у односу на године радног стажа. Без обзира на читав низ предности које лидерство и рефлексивна пракса наставника има, оно не мора увек нужно бити позитивно. Овим податком нисмо желели да умањимо нити искључимо значај лидера наставника у рефлексивној пракси, већ да отворимо могућност за даље критичко промишљање и даља истраживања ове релативно нове области у нашем образовном систему. Карактеристика наставника рефлексивног практичара јесте да имају контролу над својим радом, контролу над учењем ученика. Он то може и треба употребити на најбољи могући начин, јер он има ауторитет у вођењу сопствене праксе. Зато је наставник и лидер и рефлексивни практичар у васпитно- образовном процесу.

Литература:

- Бинц, Дилард 2007: W. Bintz & J. Dillard, „Teacher as Reflective Practitioners: Examining” Teacher Stories of Curricular Change in a 4th Grade Classroom. *Reading Horizons Journal*, 47 (3), 203–227
- Хилс, Свитхенди 2010: L. „Hills & S. Swithendy, „Practitioner research as experiential learning?” The case of COLMST. *International Conference on Networked Learning*, 877–885.
- Јанићијевић 2007: Н. Јанићијевић, „Утицај лидерства на организациону културу”, *Економика предузећа*, 59(5–6), 215–226, Универзитет у Београду: Економски факултет
- Кнежевић-Флорић, Нинковић, 2014: О. Кнежевић-Флорић и С. Нинковић, „Трансформационо лидерство у школском окружењу”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 39(1), 83–94, Нови Сад: Филозофски факултет
- Максимовић 2012: Ј. Максимовић, „Плурализација педагошке теоријске сцене и акциона истраживања”, *Зборник радова, Педагошки плурализам и филозофија образовања*, 153–173. Нови Сад.
- Ољача, Костовић, Гарифали 2012: М. Ољача, С. Костовић и С. Гарифали, „Карактеристике лидерства и процеса пожељних вредносних оријентација у менаџменту школе”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 37, 49–62, Нови Сад: Филозофски факултет.

- Павловић 2008: Б. Павловић, „Изазови лидерске улоге наставника”, *Зборник института за педагошка истраживања*, 40(2), 388–402, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Петковић, Алексић - Мирић, Божиновић 2011: М. Петковић, А. Алексић-Мирић и И. Божиновић, „Корпоративно лидерство и менаџмент знања, *Социологија*”, 53(1), 1–20, Универзитет у Београду: Економски факултет
- Рајовић, Радуловић 2007: В. Рајовић и Л. Радуловић, „Како наставници опажају своје иницијално образовање- на који начин су стицали знања и развијали компетенције”, *Настава и васпитање*, 56 (4), 413–434.
- Стевановић 2014: А. Стевановић, „Трансформационо лидерство као предуслов организационих иновација у турбулентним социо-економским околностима”, *Школа бизниса*, (2), 170–187, Београд: Факултет драмских уметности.
- Сузић 2005: Н. Сузић, *Педагогија за XXI вијек*, Бања Лука: ТТ-Центар

Jelena Maksimović
Jelena Osmanović

Summary

Reflective teaching is a process in which the teacher is constantly reviewing their own practices and what effect his work has on the educational process and the fact that it has a leading role. The essence of the theoretical part of work is focused on the analysis of the role of teachers' reflective practitioners and leaders in contemporary education. The aim of the research is to highlight the importance of the role of teachers as leaders and reflective practitioners because only such an attitude towards his vocation leads to change and improve its work and to develop and strengthen the competencies necessary for the implementation of the educational process that requires reflective practice. We studied perspective and reflection on the leadership of teachers in the educational process, how teachers are evaluated competencies for leadership in reflective practice, what challenges they face in the modern school. Research has shown that teachers in primary and secondary schools evaluated extremely high importance of leadership in education, education for reflective practice, and competencies that must possess in order to be reflective practitioners leaders in modern school. Research has also shown that differences in the attitudes of teachers' reflective practitioners can vary in relation to the years of service.